

ІНСТРУМЕНТАРІЙ РИНКУ ПРОДОВОЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Розкриті питання суті та змісту інструментарію на ринку продовольчої продукції. Розроблено інструментарій ринку продовольчої продукції, як взаємопов'язану систему

Постановка проблеми. Збалансований розвиток економіки України значною мірою залежить від ступеня розвитку ринку продовольчої продукції, який є одним з потенційно важливих та визначає рівень продовольчої залежності України. Внаслідок посилення кризових явищ в господарському комплексі, суттєвого підвищення цін на продукти харчування на іноземних продовольчих ринках, питання адекватного функціонування національного ринку продовольчої продукції потребує врахування основних чинників впливу на основні його складові частини. Врахування факторів, які визначають оптимальні економічні взаємовідносини між виробниками і споживачами продовольчих товарів, ступінь конкурентоспроможності продукції, справедливе фінансове просування продовольчої продукції від початкової до останньої ланки, міру участі товаровиробника у розподілі доданої вартості, міцність виробничих зв'язків, дозволять стабілізувати деструктивні процеси на національному ринку продовольчої продукції.

Стан вивчення проблеми. Формуванню та розвитку національного ринку продовольчої продукції присвячені праці багатьох вітчизняних вчених-економістів Інституту регіональних досліджень НАН України, Інституту економіки НАН України, Київського національного економічного університету, Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка та ряду інших наукових і навчальних закладів. Так, зокрема Васильєва Л.М. [1] акцентує увагу на

маркетингових дослідженнях продовольчого ринку, Котляренко В.О., Муштай В.А., Осташко Т.О. [2-4] – на посиленні процесу інтеграції в продовольчому підкомплексі. Разом з тим, результати їх досліджень стосуються переважно окремих інструментів регулювання ринку продовольчої продукції. А тому, не достатньо розробленим є питання інструментарію ринку продовольчої продукції, як сукупності взаємопов'язаних інструментів та основи конструктивного розвитку продовольчого підкомплексу.

Метою дослідження є розробка інструментарію ринку продовольчої продукції.

Викладення основного матеріалу. Для ефективного управління ринком продовольчої продукції доцільно зважено використовувати наступні групи інструментів:

а) інструменти регулювання попиту на продовольчу продукцію. До них варто віднести:

1. Зростання грошових доходів населення.

Попит населення значною мірою залежить від його доходів. Тому одним з важливих інструментів впливу на ринок продовольчої продукції слід вважати збільшення доходів населення насамперед заробітної плати відповідно до зростання показників економічного розвитку та продуктивності праці. Безперечно, збільшення доходів населення в певний проміжок часу можна досягнути і за рахунок інших каналів, зокрема погашення заборгованості з виплати заробітної плати працівникам підприємств і установ державної форми власності та з часткою державного майна понад 50 відсотків, зменшенням ставки податку з

доходів фізичних осіб, підвищенням розміру різних видів допомог (по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), суттєве збільшення різноманітних виплат населенню з бюджету тощо. Проте зростання грошових доходів населення буде ефективно у випадку стабільної грошово-кредитної політики та політичної ситуації в країні. В протилежному випадку підвищення грошових доходів населення зумовлюватиме посилення інфляції та загострення проблеми повноцінного харчування різних верств населення, особливо малозабезпечених.

2. Фінансування частки витрат на харчування окремих категорій населення. Вказаний інструмент сформований низкою законодавчих та нормативно-правових актів. Так, стаття 7 Закону України “Про охорону праці” передбачає, що працівники, зайняті на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, безоплатно забезпечуються лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами. Лікарям та фахівцям з базовою та неповною вищою медичною освітою морських та річкових суден також надається безкоштовне харчування. Законами України “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей” та “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” передбачено надання безкоштовного харчування особам у разі залучення їх до трудових процесів у підсобних господарствах та інших виробничих підрозділах відповідного Центру. Крім того, відповідно до законів України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, “Про охорону дитинства”, “Про освіту”, постанови Кабінету Міністрів України 08.02.94 р. № 66 “Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого та другого року життя” постанови Кабінету Міністрів України від 19.06.2002 р. № 856 “Про організацію харчування окремих

категорій учнів у загальноосвітніх навчальних закладах” та інших передбачено безкоштовне харчування гарячими обідами учнів 1-11 класів із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” учнів 5-11 класів, які за висновками медичних комісій потребують дієтичного харчування; дітей, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи тощо. Держава може ефективно використовувати цей інструмент регулювання попиту на продовольчу продукцію шляхом доручення відповідним органам здійснювати придбання продовольства для вказаних вище категорій осіб за цінами, що відповідають стратегічним пріоритетам національної продовольчої політики України.

3. Державні закупівлі продовольчої продукції. Суть державних закупівель продовольчої продукції полягає у придбанні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами чи організаціями (створеними в установленому порядку органами державної влади, чи органами місцевого самоврядування та уповноваженими на отримання державних коштів) продовольчої продукції за державні кошти. З метою оперативного реагування на зміну кон’юнктури ринку продовольчої продукції державні закупівлі варто здійснювати в електронній формі. В такому разі процедури закупівель мають відбуватися за допомогою інформаційної системи в мережі Інтернет в режимі on-line з використанням електронного документообігу та електронного цифрового підпису. При цьому не допустимо здійснювати закупівлі одним замовником в інтересах іншого. Ефективність державних закупівель залежить від ступеня забезпеченості всіх суб’єктів ринку достовірною і своєчасною інформацією про ціни на продовольство та дотриманням на практиці основних принципів державних закупівель. До останніх слід віднести: максимальна економія, добросовісна

конкуренція серед учасників, відкритість та прозорість на всіх стадіях державних закупівель, недискримінація учасників, об'єктивна та неупереджена оцінка тендерних пропозицій, запобігання проявам корупції. Гнучке здійснення державних закупівель дозволяє з однієї сторони вирішити проблему продовольчої безпеки країни, а з іншої вирівнювати сезонні коливання попиту на продовольчих ринках.

4. Державна цінова політика. Державна політика ціноутворення на ринку продовольчої продукції є складовою частиною загальної економічної і соціальної політики України. Проте ефективна цінова політика, а отже позитивна трансформація попиту, залежить від ряду передумов, зокрема: рівних економічних стимулів для розвитку всіх форм власності, організацій і адміністративно-територіальних регіонів; протидії монопольним тенденціям на ринку продовольства; об'єктивного співвідношення у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію, що забезпечує еквівалентність обміну; підвищення якості продукції; підвищення соціальних гарантій в першу чергу для низькооплачуваних і малозабезпечених громадян, включаючи систему компенсаційних виплат у зв'язку із зростанням цін; створення необхідних економічних гарантій для виробників; орієнтації цін внутрішнього ринку на рівень світового ринку. На сучасному етапі державне регулювання цін здійснюється шляхом встановлення: державних фіксованих цін (тобто на продукцію, виробництво якої зосереджено на підприємствах, що займають монопольне становище на ринку) та граничних рівнів цін або граничних відхилень від державних фіксованих цін. В разі надмірного зростання цін, раніше виведених з-під контролю за рішенням Кабінету Міністрів України, виконавчих комітетів обласних, міських Рад, допускається тимчасове повернення до державного регулювання цін. Крім того, при здійсненні експортних та імпорتنих операцій в розрахунках із зарубіжними партнерами

застосовуються контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін і умов світового ринку;

б) інструменти регулювання пропозиції на продовольчу продукцію, зокрема:

1. Кредитна субсидія. Суть цього інструменту полягає у субсидуванні частини плати (процентів) сільськогосподарським підприємствам (виробникам об'єктів державного цінового регулювання) за використання короткострокових та середньострокових кредитів, наданих банками в національній валюті. Необхідність цього інструменту обумовлена нестачею оборотних засобів у сільськогосподарських підприємств, сезонністю виробництва, високою відсотковою ставкою комерційних кредитів. Тому, кредитна субсидія надається позичальнику щоквартально, виходячи з суми фактично сплачених процентів за відповідний період. На даний час, розмір кредитної субсидії надається до 50 відсотків від розміру процента, нарахованого на основну суму кредиту, але не вище 50 відсотків від розміру середньозваженого процента за кредитами банків у національній валюті, повністю забезпечених заставою, який фактично склався в Україні станом на 1 лютого поточного бюджетного року, та наданих для короткострокових кредитів строком до 12 календарних місяців, а для середньострокових кредитів строком до 36 календарних місяців.

2. Товарна інтервенція. Цей інструмент є симетричним до інструменту державних закупівель і використовується головним чином для мінімізації сезонних коливань цін на організованому продовольчому ринку. Останній доцільно розглядати як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є продовольча продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів і правилами відповідної біржі. У зв'язку з цим, товарна інтервенція є інструмент досягнення рівноваги, оскільки при зростанні цін на організованому продовольчому ринку понад максимальний рівень, відбувається продаж продовольчої продукції.

3. Ліцензування є засобом державного регулювання у сфері господарювання, спрямованим на забезпечення єдиної державної політики на ринку продовольчої продукції та захисті економічних і соціальних інтересів держави та окремих продавців. Правові засади ліцензування визначаються сукупністю принципів господарювання встановлених у Господарському кодексі. Вказаний інструмент передбачає видачу документа державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Виходячи з викладеного варто розмежувати прояв позитивної та негативної дії цього інструменту на ринок продовольчої продукції. Позитив – усунування недобросовісної конкуренції, а негатив – посилення корупції.

4. Квотування. У випадках коли держава підтримує ціни національного ринку на рівні, що є вищими за світові, уряд може встановлювати граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів. Розподіл квот між товаровиробниками продовольчої продукції (включаючи експорт та імпорт) відбувається у відповідності до порядку встановленого Кабінетом Міністрів України. В межах доведених квот, товаровиробники мають право реалізовувати продукцію покупцям за високими цінами. Квотування підвищує інвестиційну привабливість товаровиробників, покращує їх ринкову позицію та створює гарантії збуту продукції.

5. Дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання. Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування. Порядок нарахування та виплат дотацій регламентується рядом законодавчих та нормативно-правових актів, зокрема Законом України “Про Державний бюджет України на 2008 рік”, Постановою Кабінету Міністрів України “Порядок нарахування, виплат і використання коштів, спрямованих для

виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за поставлені ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі” і ін. Крім того, можуть передбачатися інші засоби державної підтримки, зокрема кошти для виплати компенсації товаровиробникам частини витрат на придбання мінеральних добрив. Вказаний інструмент виконує стимулюючу функцію. Збільшення розміру дотації на певний вид продукції веде до збільшення виробництва відповідного виду продукції.

6. Програмний менеджмент. Вказаний інструмент є одним з найбільш розповсюджених. Його практична реалізація відбувається шляхом розроблення головними управліннями сільського господарства і продовольства облдержадміністрацій, регіональними центрами наукового забезпечення агропромислового виробництва Української академії аграрних наук регіональних програм з урахуванням природно-кліматичних, соціальних умов та зонального розміщення сільськогосподарського виробництва. Основними векторами вказаних програм є збільшення виробництва продовольчої продукції рослинного і тваринного походження та підвищення його економічної ефективності. Виконання регіональних програм постійно контролюється. Проте, внаслідок неадекватного фінансування, може мати місце неповномірне виконання завдань програми.

7. Сертифікація. Відповідно до Закону України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” під сертифікацією слід розуміти процедуру, у ході якої уповноважений (акредитований) Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації орган документально засвідчує, що харчовий продукт або продовольча сировина відповідає встановленим вимогам. Обмеження за якістю дозволяють витіснити з ринку небезпечних, непридатних до споживання або неправильно маркованих харчових продуктів.

в) інструменти організаційного, інфраструктурного і інформаційного характеру, зокрема:

1. Розвиток біржової торгівлі. Суб'єкти ринку продовольчої продукції потребують об'єктивної цінової інформації, яку у розвинених країнах акумулюють через біржові структури. На Україні після розвитку товарних бірж на початку 90-х років біржова торгівля провольчими продуктами прийшла в занепад. На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 17.11.95 № 916 "Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку" (пункт 3) з метою реалізації положень Концепції організації біржового сільськогосподарського ринку, спільним наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України № 103/44/62 від 03.04.96 затверджені "Типові правила біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією". Правила є основним документом, що регулює порядок здійснення біржових операцій стосовно торгів сільськогосподарської продукції, встановлює правила поведінки учасників торгів, посадових осіб і працівників бірж, визначає зміст біржових угод та встановлює гарантії їх виконання. Правила є обов'язковими для всіх бірж, створених згідно із Законом України "Про товарну біржу", та зареєстрованих відповідно до статті 8 Закону України "Про підприємство", на які поширюється дія постанови Кабінету Міністрів України від 26.09.95 № 768 "Про заходи щодо розвитку ринку сільськогосподарської продукції в Україні".

2. Активізація торгівлі деривативами. До стандартних документів, що засвідчують право або зобов'язання придбати (продати) товар на ринку продовольства на визначених ними умовах у майбутньому, слід віднести форвардні контракти (фіксація цін продажу під час укладення контракту), ф'ючерсні контракти (фіксація цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту), опціони (фіксація ціни на час укладення контракту або на час такого придбання за рішенням сторін контракту). Торгівля деривативами є розповсюдженою в країнах ЄС, оскільки дозволяє суб'єктам продовольчого ринку хеджувати ризик та певною мірою забезпечувати фінансову стабільність. Однак

на Україні на сьогоднішній день не створені належні організаційно-правові засади гарантування виконання деривативних угод, що стримує розвиток ринку продовольчої продукції.

3. Митний тариф. Враховуючи ту обставину, що цей тариф в структурі продовольчої продукції займає суттєву питому вагу, то трансформацію (систематизованого згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності) переліку ставок ввізного мита, яке справляється з продовольчої продукції, що ввозиться на митну територію України, слід вважати істотним інструментом впливу на ринкову кон'юнктуру. Застосування даного інструменту ефективне у випадку, коли відбувається захист вітчизняного товаровиробника від експансіоністської політики іноземних країн.

4. Інформатизація суб'єктів. Комплексне і оперативне вирішення завдань щодо ефективного управління ринком можливе лише на сучасній інформаційно-аналітичній, системно-технічній базі, за допомогою ситуаційних центрів забезпечення інформаційної підтримки функціонування національного сектора економіки. Система моніторингу та застосування сучасних інформаційних технологій доцільно розглядати як основу пошуку конструктивних підходів у розв'язанні продовольчих проблем вітчизняної економіки. В основу інформатизації продовольчого ринку варто покласти створення баз даних, орієнтованих на ефективну інформатизацію усіх суб'єктів ринку продовольчої продукції та точне прогнозування процесів його розвитку (зокрема інформаційно-довідкових систем ринків молока, м'яса, олії, цукру, хліба) і контроль за якістю споживчих товарів з подальшим використанням їх для формування систем електронної комерції. При цьому необхідно активізувати засоби для інформаційної підтримки зовнішньої та внутрішньої торгівлі, як базисного елемента надійного захисту національних економічних інтересів товаровиробників продовольчої продукції.

5. Розвиток інфраструктури оптової торгівлі.

В умовах глобалізації світового господарства, уніфікації національних економік на засадах ГАТТ/СОТ, все більшого значення набуває розвиток інфраструктури торгівлі між Україною і ЄС. Цей процес з однієї сторони має поєднуватися з подальшою організацією на державному рівні оптової торгівлі, а з іншої з лібералізацією, синхронізацією функціонування оптових ринків ЄС та України, взаємним збалансуванням торгівлі, наданням на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринках ЄС, запровадженням спільного правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників.

Використання інструментарію ринку продовольчої продукції має відбуватися з врахуванням економіко-фінансових особливостей національних процесів у продуктовому підкомплексі. Використання будь-якого з інструментів має бути гармонізовано поєднано з використанням інших. Викривлення в ту чи іншу сторону призведе до деформації ринку продовольчої продукції.

Сукупність інструментів впливу на ринок продовольчої продукції, як взаємопов'язана система, буде ефективною виключно у випадку оперативного, збалансованого та гнучного застосування. Розглядаючи інструменти як єдине ціле, варто зазначити, що диференціація їх суто умовна, охоплює основні частини регулятивного середовища та змінюється в просторі і часі.

Висновки. Для ефективного управління ринком продовольчої продукції доцільно зважено використовувати наступні групи інструментів інструменти регулювання попиту на продовольчу продукцію; інструменти регулювання пропозиції на продовольчу продукцію; інструменти організаційного, інфраструктурного і інформаційного характеру. Використання вказаних інструментів у взаємозв'язку та єдиному економічному просторі дозволить стабілізувати негативну дію деструктивних процесів на ринку продовольчої продукції.

Перспективи подальших досліджень. На перспективу предметом дослідження мають стати моделі збалансованого розвитку ринку продовольчої продукції, механізму ціноутворення у продуктовому підкомплексі.

Список використаної літератури:

1. *Васильєва Л.М.* Маркетингові дослідження продовольчого ринку // Держава та регіони. – 2003. – № 3 – С. 42-45.

2. *Котляренко В.О.* Євроінтеграційна модель харчової промисловості ХХІ ст.: можливості для України // Формування ринкових відносин в Україні. Зб. наук. пр. Вип. 3 (34) / Наук. ред. І.Бондар. – К.: НДІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, 2004. – С. 38-45 (0,75 др. арк.).

3. *Муштай В.А.* Ресурсозабезпечуючі чинники продовольчого потенціалу та інтеграційні процеси в АПК // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: "Економіка та менеджмент". – 2002. – Вип. 1-2. – С. 62-67.

4. *Осташко Т.О.* Особливості розвитку агропродовольчого ринку у контексті інтеграції у СОТ // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. Випуск 14. – Львів: ЛКА, 2003. – С. 135-141.

ГЛІБОВ Руслан Вадимович – кандидат економічних наук, виконуючий обов'язки доцента кафедри аналізу і статистики ім. І.В. Поповича ДВНЗ "Державний агроєкологічний університет"

Наукові інтереси:

– дослідження формування ринку продовольчої продукції